

ДОСЛІДЖЕННЯ ВАЖКОВИХОВУВАНOSTІ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІСЦІ

Постановка проблеми. Динамізм соціально-економічних процесів, кризова ситуація, яка виникла сьогодні в багатьох сферах суспільного життя і продовжує поглиблюватись, неминуче ведуть до збільшення труднощів у вихованні дітей, що неминуче пов'язано з відхиленнями в поведінці останніх та порушеннями правил поведінки. Таких учнів називають важковиховуваними.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. У дослідженні проблеми важковиховуваності учнів молодшого шкільного віку суттєву роль відіграло вивчення праць відомих психологів і педагогів, присвячених методологічним і загальнотеоретичним основам розвитку, формування і соціалізації особистості в дитячому віці (Л. І. Божович, Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн, В. А. Запорожець, А. В. Петровський, А. Н. Леонтьєв, Б. Т. Ліхачев, Д. І. Фельдштейн та ін.).

Особливо небезпечними відхилення в поведінці стають у підлітковому віці, оскільки вони загострюються і можуть негативно вплинути на весь подальший процес формування особистості, сприяти вчиненню правопорушень і злочинів.

Але дослідження показали, що в сучасних умовах важковиховуваними дітьми ми називаємо не лише підлітків. Відомо, що основи особистості закладаються в молодшому віці, тому і досліджувати важковиховуваність слід саме з цього віку.

Постановка завдання. Мета статті: проаналізувати зміст поняття «важковиховуваність» та його характеристики для молодшого шкільного віку, розглянути результати виявлення типу важковиховуваності учнів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Педагогічний словник тлумачить «важковиховуваність» як «свідомий або несвідомий супротив дитини цілеспрямованому педагогічному впливу, викликаний найрізноманітнішими причинами, включаючи педагогічні прорахунки вихователів, батьків, дефекти психічного та соціального розвитку, особливості характеру, інші особистісні характеристики учнів, вихованців, що ускладнюють соціальну адаптацію, засвоєння навчальних предметів і соціальних ролей»[3].

В. П. Шпак розглядає важковиховуваність як одну з форм девіантної поведінки, систему вчинків або окремі вчинки, що суперечать прийнятим у суспільстві нормам і проявляються через незбалансованість психічних процесів, неадаптивність, порушення процесу самоактуалізації, зниження морального та етичного контролю за власною поведінкою [5]. На нашу думку, важковиховуваними дітьми є не тільки ті, які систематично порушують загальноприйняті норми і правила поведінки, але також діти з високим рівнем тривожності, різними фобіями, невпевнені в собі, занадто сором'язливі, або, навпаки, нахабні, жорстокі, агресивні, конфліктні, діти з відхиленнями в системі суб'єктивних ставлень, у яких наявні ті чи інші аномалії: негативне ставлення до навчання, школи, вчителя, неадекватна самооцінка; неповага до оточуючих, негативне ставлення до праці тощо.

Відхилення у формуванні особистості, характерні для переважної більшості вихованців, виникають здебільшого ще до їх перебування в школі. Внаслідок недоліків у виховній роботі, відсутності цілісної системи превентивного виховання, ці відхилення поглиблюються, відбувається процес подальшої соціальної деформації особистості.

Тому початкова школа має проводити ранню психолого-педагогічну діагностику відхилень у поведінці, своєчасно виявляти в дитини як позитивні, так і негативні якості і здібності; захищати і допомагати дитині у процесі її розвитку.

У початковій школі, під дією негативно спрямованих генетичних, психологічних, соціально-психологічних, соціальних, а також суто педагогічних антидидактичних і антивиховних впливів на дитину створюються різні види та ступені важковиховуваності.

Психолог Р. Овчарова наголошує, що педагогічна занедбаність, яка виникла в дошкільний період на поведінковому рівні, набуває новоутворень дидактичного рівня в молодшому шкільному віці, переходить у соціально-педагогічну в підлітків [6].

Дитина проходить декілька стадій вікового розвитку, на кожній з яких відбуваються значні зміни фізичного і психічного стану, змінюється емоційне та комунікативне сприйняття. Не всі діти при цьому добре володіють своїми думками, почуттями, вчинками. Часто зміна уявлень та установок, зміна бажань і звичок відбувається швидко. Лише місяць тому ти був у дитячому садку, де міг гратися та спати між заняттями, а сьогодні ти повинен висидіти за партою 4-5 уроків із маленькими паузами, на яких ще й бігати не можна. Дитина не встигає усвідомити зміни, що відбуваються, і адаптуватися до них, результатом чого стає поява невпевненості в собі, зменшення довіри до інших людей, підвищена конфліктність або схильність до депресій. Таким чином, діти протягом шкільного періоду декілька разів опиняються в кризових ситуаціях (від грец. «crisis» – поворотний пункт, рішення, приговор). Відповідно, багато з них в ці періоди опиняються в категорії важких дітей [2].

Для важковиховуваних молодших школярів характерні такі особливості поведінки:

- неправильно сформовані потреби – матеріальні потреби переважають над моральними; більшість матеріальних потреб мають аморальний характер – для їх задоволення використовують засоби, які не завжди відповідають нормам моралі (паління, уживання алкоголю, наркотиків, крадіжки), що призводить до деградації особистості;
- у частини цих дітей не розвинені соціальні потреби;
- «важкі діти» прагнуть до спілкування з подібними до себе, перебувають поза зв'язками з постійними учнівськими колективами;
- недостатньо розвинена потреба в пізнанні навколишнього світу;
- погано вчаться, не володіють методами пізнавальної діяльності;
- перекручені естетичні потреби та обмежені інтелектуальні інтереси;
- не розвинена, засмічена вульгаризмами, жаргонною лексикою мова;
- спостерігається непослідовність, суперечливість у поглядах і переконаннях;
- перевага утилітарних інтересів над духовними позбавляє цих дітей перспективи розвитку, інтелектуального та морального вдосконалення;
- приховують свою діяльність від батьків, учителів та однокласників.

Як бачимо, до основних характеристик важковиховуваності відносять такі: систематичне порушення установлених норми та правил поведінки, відразне ставлення до навчання, прояв негативізму до соціального оточення.

Отже, важковиховуваність – це передусім соціально-педагогічна проблема, оскільки після сім'ї основним центром виховання є школа, яка через навчально-виховний процес, позакласну та позашкільну роботу, організацію роботи в мікрорайоні здійснює свій вплив на розвиток особистості дитини. Вона формує моральний ідеал, життєві потреби та плани своїх вихованців.

У нашому дослідженні ми використовували карту визначення типу важковиховуваності [5]. Карта представляє собою таблицю з поданими показниками характерологічних особливостей дитини, її поведінки, спілкування, які свідчать про наявність конкретного типу важковиховуваності. Заповнюючи карту, педагог має визначити ступінь вираження кожної особливості. В результаті оброблених даних визначаються чотири типи та три рівні «важковиховуваності».

У дослідженні брали участь 188 учнів 3-х класів та 360 учнів 4-х класів семи загальноосвітніх закладів Червонозаводського району міста Харкова (ЗНЗ №№7, 10, 12, 35, 41, 53, 120). Результати дослідження представлено в таблицях 1 і 2.

Таблиця 1

Дослідження в паралелях 3-х класів

Типи важковиховуваності	3а	3б	3в	3г	3д	3є	3ж	Ср.зн.
Педагогічно занедбаний	5,58	1,79	3,79	3,96	5,67	5,10	3,28	4,17
Конституціональний	4,92	3,55	5,29	6,88	4,43	4,17	2,28	4,50
Ситуативний	6,85	5,00	4,54	5,04	4,97	5,27	5,16	5,26
Важковиховуваний	3,15	0,52	2,08	2,71	2,93	2,67	1,48	2,22
Середнє значення	5,13	2,72	3,93	4,65	4,50	4,30	3,05	4,04

Таблиця 2

Дослідження в паралелях 4-х класів

Типи важковиховуваності	4а	4б	4в	4г	4д	4є	4ж	Ср.зн.
Педагогічно занедбаний	3,00	5,50	3,52	7,37	4,64	3,45	4,28	4,537
Конституціональний	3,24	9,90	6,63	7,63	6,60	3,10	3,24	5,762
Ситуативний	5,24	12,80	9,85	9,63	6,24	4,79	6,60	7,878
Важковиховуваний	1,53	5,16	3,37	5,52	3,20	2,17	1,20	3,164
Середнє значення	3,25	8,34	5,84	7,54	5,17	3,38	3,83	5,335

Аналіз результатів показав таку закономірність: у дітей молодшого шкільного віку типи важковиховуваності мають однакову тенденцію прояву. Найбільше проявляється ситуативний, конституційний та педагогічно-занедбаний типи, а власне важковиховуваний проявляється менше. Проте рівень прояву в 3-х та 4-х паралелях відрізняється. Рівень важковиховуваності учнів 3 класів менший за середній показник учнів паралелі 4-х класів.

Отримані дані дозволяють виділити групу учнів з високими та низькими показниками, обидві групи потребують особливого педагогічного підходу до навчання та виховання, який базується на діагностичній основі. Оскільки один і той самий вид відхилень у поведінці може бути викликаний зовсім різними причинами, відсутність діагнозу набагато підвищує ризик помилок у корекційній роботі.

Проаналізуємо результати докладніше. Ситуативна важковиховуваність обумовлена невмілими виховними діями з боку батьків або вчителів. Значна кількість конфліктів та інших форм відхилень від норми поведінки дітей часто провокується саме дорослим. Можна виділити типи негативної поведінки, обумовленої реакцією підлітка на дії дорослого. Підлітків, для яких характерна така поведінка, ще не можна назвати важковиховуваними, оскільки їх негативні прояви пов'язані не з відхиленнями в розвитку особистості, а не залежними від них умовами.

Сама по собі неадекватність самооцінки хоча й значно ускладнює процес соціалізації особистості, але все ж таки не є такою небезпечною, як порушення оціночних відносин в усіх головних сферах життєдіяльності підлітка: ставлення до себе, інших, до діяльності. Саме у випадку розгалуженості в усіх названих сферах ми говоримо саме про важковиховуваність, оскільки між дитиною та вихователем з'являється бар'єр, який викривляє сприймання дитиною позитивних соціальних явищ. Це проявляється в недовірі до людей, озлобленості, підвищеній образливості, підозрювальності.

Для дітей молодшого шкільного віку ця схема також зберігається, хоча важковиховуваність першого типу в них проявляється частіше у формі синдрому психогенної шкільної дезадаптації, викликаного відсутністю підготовки до навчання в школі. Важковиховуваність третього типу в молодших школярів частіше проявляється в родині, а не в школі, а важковиховуваність четвертого типу зустрічається рідко через те, що

в цьому віці особистісні структури ще несформовані та більшість особистісних позицій та відносин дитини носять ситуативний характер.

Необхідно відзначити, що можливе з'єднання деяких типів важковиховуваності, яке виникає внаслідок нашарування негативних факторів на вже присутні прояви соціальної дезадаптації.

Висновки. Проведена діагностична робота дозволила виявити і проаналізувати специфіку важковиховуваності дітей молодшого шкільного віку на прикладі загальноосвітнього закладу. Найбільш характерні для них відхилення зумовлюють важковиховуваність і проблемність дитини і відносять її до «групи ризику»: вади особистісного розвитку (тривожність, імпульсивність, агресивність та невпевненість), вони в свою чергу призводять до порушень у поведінці, відхилень у перебігу психічних процесів (сприймання, пам'яті, мислення, уваги), емоційні розлади (тривожність, гнів, фобії, агресивність, депресія); інфантильність, відсутність досвіду любові до ближніх, невміння встановлювати контакти з дорослими і ровесниками, неадекватна самооцінка, низький рівень моральної вихованості.

Рання діагностика та виявлення збільшує можливості ранньої корекції девіацій у поведінці, перебігу психічних процесів, емоційно-вольовій сфері, формуванні моральної свідомості, оволодінні навичками продуктивного спілкування важковиховуваних молодших школярів, є профілактикою підліткових розладів.

Ці відхилення перешкоджають успішній адаптації дитини до школи, досягненню успіхів у навчальній діяльності, взаєморозумінню з оточуючими, сприяють деформації системи суб'єктивних ставлень особистості, що проявлялося в порушеннях норм і правил поведінки, зумовлювало перехід дітей в категорію важковиховуваних. До того ж це завдає багато проблем самій дитині.

Прояви важковиховуваності в поведінці молодших школярів є соціально педагогічною проблемою, яка вимагає послідовного й ефективного вирішення. Необхідність своєчасного виправлення відхилень у поведінці дітей усвідомлюється широкою громадськістю: вченими, педагогами, психологами, медиками, працівниками правоохоронних органів. Вони наголошують на тому, що діагностика важковиховуваності учнів молодшого шкільного віку є одним із пріоритетних завдань системи суспільного і сімейного виховання та передбачає внесення відповідних змін у свідомість і поведінку дітей.

Подальшого вивчення і наукового обґрунтування вимагає питання соціально-педагогічної корекції важковиховуваних учнів молодшого шкільного віку.

Список використаних джерел

1. Важковиховуваність: сутність, причини, реабілітація: метод. посіб. для соціальних педагогів та практичних психологів освітніх закладів / за ред. О. М. Полякової. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. – 344 с.
2. Воспитание трудного ребенка: Дети с девиантным поведением: учеб.-метод. пособие / под ред. М. И. Рожкова. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 240 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
4. Нагорнюк В. Г. Важкі діти: проблеми, питання, рішення / В. Г. Нагорнюк, Б. К. Пашнев. – Х.: НМПЦ, 2000. – 24 с.
5. Шпак В. П. Первинні і вторинні причини порушень поведінки важковиховуваних дітей як проблема реабілітаційної педагогіки / В. П. Шпак, В. М. Шпак // Вісник / Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. — Черкаси, 2008. — Вип. 121: Сер.: Педагогічні науки. – С. 143–148.
6. Овчарова Р. В. Справочная книга школьного психолога / Раиса Викторовна Овчарова. – 2-е изд., дораб. – М.: Просвещение, 1996. – 352 с.

Гніда Т. Б.

Дослідження важковихованості в молодшому шкільному віці

Проаналізовано зміст поняття «важковихованість», розглянуто його особливості для молодшого шкільного віку. Виявлено і проаналізовано специфіку важковихованості дітей молодшого шкільного віку на прикладі загальноосвітнього закладу як соціально-педагогічну проблему. Виявлено найбільш характерні відхилення, що зумовлюють важковихованість і проблемність дитини.

Ключові слова: важковихованість, девіантна поведінка, педагогічна занедбаність, соціалізація, молодший шкільний вік, особливості важковихованості, відхилення.

Гнедая Т. Б.

Исследование трудновоспитуемости в младшем школьном возрасте

Проанализированы содержание понятия «трудновоспитуемость», рассмотрены его особенности для младшего школьного возраста. Выявлена и проанализирована специфика трудновоспитуемости детей младшего школьного возраста на примере общеобразовательных заведений как социально-педагогическая проблема. Выявлены наиболее характерные отклонения, обуславливающие трудновоспитуемость и проблемность ребенка.

Ключевые слова: трудновоспитуемость, девиантное поведение, педагогическая запущенность, социализация, младший школьный возраст, особенности трудновоспитуемости, отклонения.

T. Gnyda

Investigation of the Difficulties of Education of Primary School Pupils

In the article the content of concept «difficulties of education» as a social pedagogical problem and its peculiarities for primary school pupils are considered. The main characteristic deviations and the reasons of phenomenon are stated.

Key words: difficulties of education, deviant behavior, pedagogical neglect, socialisation, peculiarities of difficulties of education, primary school age.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2012 р.